

Morfologinis daiktavardžių įforminimas: realiosios vartosenos polinkiai

SONATA VAIČIAKAUSKIENĖ

Lietuvos edukologijos universitetas, T. Ševčenkos g. 31, 03111 Vilnius

El. paštas sonata.vaiciauskienes@leu.lt

Straipsnyje analizuojamas morfologinis lietuvių kalbos daiktavardžių įforminimas. Sinchroninio pobūdžio darbe siekiama išanalizuoti lietuvių kalbos daiktavardžių formų variavimą ir, svarbiausia, palyginti formų vartojimo polinkius su kodifikuotomis bendrinės kalbos normomis. Darbe remiantis anketinės apklausos metodu gautais tyrimo rezultatais nagrinėjamas daiktavardžio fleksijų produktyvumas. Tyrimas grindžiamas lyginamuoju ir analitiniu aprašomuoju metodais. Polinkiams įvertinti pasitelkiama ir kiekybinė analizė. Tyrimo rezultatai atskleidė Lietuvos jaunimo vartojamos bendrinės nevaržomos natūralios kalbos tendencijas, kurios ne visada sutampa su nustatytais bendrinės kalbos normomis.

Raktažodžiai: daiktavardis, morfologinis įforminimas, fleksija, produktyvumas

ĮVADAS

Lietuvių kalbos gramatinė struktūra labai sudėtinga. Ypač produktyvi ir įvairi daiktavardžio fleksijų sistema. Daiktavardžio fleksijos lietuvių kalboje atlieka morfologinę (žymi gramatinės kategorijas) ir sintaksinę (rodo žodžių ryšius) funkcijas, todėl minėtos kalbos dalies gramatinis įforminimas išlieka aktualus. Lietuvių kalbotyros darbuose iki šiol daugiausia dėmesio buvo skiriama morfologiniam svetimos kilmės daiktavardžių (skolinių) adaptavimui aptarti. E. Rimkutė ir J. Raižytė [plačiau žr. 16] analizavo skolinių morfologinį adaptavimą lietuvių kalboje. Autorės skolinių gramatinį įforminimą tyrė anketinės apklausos metodu. S. Keinys [plačiau žr. 9], analizuodamas skolinių fonetinį ir morfologinį priderinimą prie lietuvių kalbos, konstatavo, kad nemažos dalies skolinių teikybą yra atitrūkusi nuo gyvosios kalbos vartosenos, kad ne vienu atveju ji per daug orientuota ne į vidinius, natūralius mūsų kalbos polinkius, o į svetimas kalbas. L. Kamandulytė-Merfeldienė [plačiau žr. 7] skolinių morfologinio įforminimo ir fleksijų variavimą grindžia daiktavardžių paradigmų produktyvumu. Straipsnyje daiktavardžio fleksijų paradigmų produktyvumas analizuojamas remiantis natūraliosios morfologijos koncepcijomis. Natūraliosios morfologijos teorija paremtas ir L. Vaicekauskienės, I. Dabašinskienės bei L. Kamandulytės-Merfeldienės [plačiau žr. 21] naujųjų skolinių kaitybinio ir darybinio adaptavimo modelių produktyvumo tyrimas. Straipsnyje tiriama, kaip į lietuvių kalbą su lietuviškomis priesagomis ir galūnėmis integruojami naujieji skolinti daiktavardžiai ir būdvardžiai ir kokie produktyvumo modeliai būdingi šiam procesui.

Gerokai mažiau tyrimų, skirtų lietuvių kalbos daiktavardžių gramatinėms formoms ir jų varijavimui. I. Savickienė [plačiau žr. 19] savo darbe daiktavardžio linksnio kategoriją analizavo keliais kalbos struktūros lygmenimis – sintaksės ir semantikos. Šiame tyrime daiktavardžio linksnio kategorija sietina su daiktavardžio reikšme – daiktavardžio semantika lemia linksnio vartojimo dažnumą. L. Kamandulytės [plačiau žr. 8] tyrimas skirtas lietuvių kalbos daiktavardžio fleksijų sistemos produktyvumui ir kaitai aptarti. Išsamiai daiktavardžio linksniavimo tipus pagal natūraliosios morfologijos teoriją tyrė I. Savickienė, A. Kazlauskienė ir L. Kamandulytė [plačiau žr. 20]. Darbe bandoma naujai pažvelgti į daiktavardžio klasių sistemą, pateikti naują klasifikaciją. Sudarant daiktavardžio klases atsižvelgiama ne tik į galūnes, bet ir į akcentinę bei morfonologinę kaitą tapačiose morfemose. Klasifikuojant daiktavardžius ypatingas dėmesys skiriamas fleksijų panašumui paradigmose, jų ikoniškumo požymiui. Apskritai dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantams aptarti skirta R. Miliūnaitės monografija [10]. Variantiškumą autorė apibūdina kaip „bendriausią kalbos reiškinių ypatybę tame pačiame kontekste reguliariai turėti tapačią ar labai panašią reikšmę ar atlikti tapačią ar panašią funkciją, – taigi galėjimą vienas kitą pakeisti“ [10, 192].

Pastaruoju metu ypač suintensyvėjo lietuvių kalbos ir požiūrio į natūralią jos vartoseną tyrimo darbai. Svarstomi nauji dabartinės vartosenos faktai ir keliami aikštėn iki šiol galbūt per griežtai vertinti kalbos (ypač tarmės) dalykai. Vienas jų – Lietuvos edukologijos universitete 2016–2017 m. vykdytas projektas „Lietuvių kalbos gramatinių formų dabartinė vartoseną, konkurencija ir polinkiai“ (1).

Šio tyrimo objektas – lietuvių kalbos daiktavardžių fleksijų varijavimas, atsirandantis dėl kamienų mišimo. Fleksijų varijavimas darbe suprantamas kaip fleksijų painiojimas su kitų kamienų fleksijomis. Esama nemažai tyrimų, skirtų diachroninei fleksijų kaitos analizei [6; 17; 18; 23], bet stokojama sinchroninio tokio pobūdžio darbų. Straipsnio tikslas – aptarti lietuvių kalbos daiktavardžių morfologinio įforminimo polinkius ir, svarbiausia, palyginti juos su kodifikuotomis bendrinės kalbos normomis. Tikslui pasiekti darbe keliami šie uždaviniai: 1) išanalizuoti daiktavardžių formų varijavimą realiojoje vartosenoje; 2) nustatyti daiktavardžių formų varijavimo polinkius ir 3) palyginti realiosios vartosenos daiktavardžių gramatinio įforminimo polinkius su kodifikuotomis normomis. Darbe remiantis anketinės apklausos metodu gautais tyrimo rezultatais nagrinėjamas daiktavardžio gramatinis įforminimas, fleksijų produktyvumas. Tyrimas grindžiamas lyginamuoju ir analitiniu aprašomuoju metodais. Polinkiams įvertinti pasitelkiama ir kiekybinė analizė.

Tyrimui medžiaga pirmiausia rinkta anketinės apklausos, kuri buvo vykdoma 2016 metų antrojoje pusėje, metodu. Buvo apklausti 3 274 mokiniai – kreiptasi į 15 mokyklų visoje Lietuvoje. Apklausa buvo orientuota į jaunąją kartą – bendrojo lavinimo mokyklų baigiamųjų klasių mokinius. Taigi respondentai buvo pasirinkti neatsitiktinai. Antra, kad tyrimas būtų išsamesnis, medžiaga buvo pildoma sakiniais iš realiosios vartosenos – pavyzdžiai rinkti iš interneto, naudojantis *Google* įrankiu.

Anketinės apklausos tyrimas buvo vykdomas anonimiškai. Anketą (žr. priedą) sudarė 30 sakinių su varijuojančiomis žodžių formomis. Respondentų buvo prašoma pažymėti tuos sakinius, kurie jiems labiausiai patinka ir gražiausiai skamba. Be to, jeigu respondentas negalėjo apsispręsti, kuris sakinytis gražiausias, jis galėjo žymėti abu sakinius.

(1) Straipsnis parengtas pagal 2016–2017 m. vykdytą projektą „Lietuvių kalbos gramatinių formų dabartinė vartoseną, konkurencija ir polinkiai“. Projektą finansavo Valstybinė lietuvių kalbos komisija pagal Lietuvos bendrinės kalbos, tarmių ir kitų kalbos atmainų funkcionavimo ir kaitos tyrimų 2011–2020 m. programą (sutarties Nr. GR/2016-1).

Šiam tyrimui iš 30 sakinių, pateiktų anketoje, aktualūs tie sakiniai, kuriuose įvairuoja tiriamosios kalbos dalies – daiktavardžio – formos (varijuojančios daiktavardžių formos paryškintos straipsnio autorės; žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Daiktavardžių formų varijavimas

1.	☐	Penki filmai jaukiam rudenio vakarui.
	☐	Penki filmai jaukiam rudens vakarui.
2.	☐	Žiedas su natūraliu akmenimi daug kainuoja.
	☐	Žiedas su natūraliu akmeniu daug kainuoja.
3.	☐	Mūsų mokykloje šitas atvejis plačiai nuskambėjo.
	☐	Mūsų mokykloje šitas atvejas plačiai nuskambėjo.
4.	☐	Iš didelio debesio mažas lietus.
	☐	Iš didelio debesies mažas lietus.
5.	☐	Graži tradicija gegužį su klase vykti prie jūros.
	☐	Graži tradicija gegužę su klase vykti prie jūros.
6.	☐	Kelioninis krepšis padėtas į spintą.
	☐	Kelioninis krepšys padėtas į spintą.
7.	☐	Jei batai trina kulnis , toli nenuėisi.
	☐	Jei batai trina kulnus , toli nenuėisi.
8.	☐	Pratybų sąsiuvinys XII klasei.
	☐	Pratybų sąsiuvinis XII klasei.
9.	☐	Pėstysis pažeidė kelių eismo taisykles.
	☐	Pėsčiasis pažeidė kelių eismo taisykles.
10.	☐	Ji trinktelėjo kumštimi į stalą.
	☐	Ji trinktelėjo kumščiu į stalą.

DAIKTAVARDŽIŲ FORMŲ VARIJAVIMAS

Kaip jau teigta straipsnio pradžioje, šiam tyrimui aktualūs du dalykai: 1) daiktavardžių fleksijų varijavimas ir 2) jaunosios kalbos vartotojų kartos vartojimo polinkių palyginimas su fiksuotomis bendrinės kalbos normomis.

Tyrimo rezultatai – daiktavardžių formų varijavimas – buvo vertinami pagal norminamąjį veikalą *Kalbos patarimai. Gramatinės formos ir jų vartojimas* (2). Paprastai kalbos reiškinių santykiui su kodifikuotomis bendrinės kalbos normomis vertinti ir kalbos polinkiams nusakyti naudojami keturi vertinimo laipsniai [plačiau žr. 5, 8–10], tačiau šio tyrimo rezultatams aptarti aktualūs du – būtent:

(2) Minėto projekto (žr. 1 išnašą) tyrimas buvo vykdomas remiantis būtent šiuo veikalu – *Kalbos patarimai. Gramatinės formos ir jų vartojimas* (Vilnius, 2009).

a) kalbos reiškinys žymimas „||“ ir rodo, kad vertinamasis reiškinys yra šalutinis (da-linis) normos variantas ir prireikus (pavyzdžiui, atsižvelgiant į funkcinių stilių ypatumus) gali būti vartojamas bendrinėje kalboje, bet pirmenybė teiktina pagrindiniam normos va-riantui, – ypač prestižinėje bendrinėje kalboje;

b) kalbos reiškinys žymimas „vngt. –“ ir rodo, kad vertinamasis reiškinys bendrinėje kalboje vengtinas kaip jau nenorminis ir neturintis perspektyvos arba dar nenorminis, ne-pakankamai iširtas ir pan.

Įprasta, kad daiktavardžių (ir ne tik jų) gramatinių formų realioji vartoseną nesutampa su įteisintomis normomis. Kaip teigia R. Miliūnaitė [10; 12; 13, 21–22], didesnis ar mažes-nis bendrinės kalbos kodifikacijos atsilikimas nuo vartosenos polinkių ir tos kalbos varto-tojų poreikių paprastai laikomas neišvengiamu. Kita vertus, kodifikuotų normų peržiūra pasidaro ypač aktuali tada, kai rengiami nauji norminamieji arba perleidžiami ankstesnieji [plačiau žr. 11] (3). Įvairūs vartosenos ir vartotojų nuomonės tyrimai patvirtina, kad da-bartinė bendrinė kalbos vartoseną ir kodifikacija yra vietomis daugiau ar mažiau atitrūkusi viena nuo kitos. Šį faktą patvirtina ir daiktavardžių gramatinių formų variavimo tyrimas (žr. 2 lentelę, norminis varijuojančios daiktavardžių formos variantas paryškintas).

2 lentelė. Respondentų atsakymų duomenys

Varijuojančios daiktavardžių formos	Pasirinktas šaluti-nis / vengtinas normos variantas	Pasirinktas pagrindinis normos variantas	Pasirinkti abu variantai	Nepasirinktas nei vienas
Rudenis rudens	21,55 proc. (705) (4)	75,49 proc. (2471)	2,9 proc. (96)	0,06 proc. (2)
Akmenimis akmeniu	29 proc. (949)	69,51 proc. (2276)	1,37 proc. (45)	0,12 proc. (4)
Atvejas atvejis	7 proc. (225)	92,1 proc. (3018)	0,6 proc. (21)	0,3 proc. (10)
Debesio debesies	22,19 proc. (724)	76,15 proc. (2495)	1,6 proc. (53)	0,06 proc. (2)
Gegužė gegužę	20,95 proc. (686)	76,69 proc. (2511)	2,24 proc. (73)	0,12 proc. (4)
Krepšis krepšys	7,42 proc. (243)	91,52 proc. (2996)	1 proc. (33)	0,06 proc. (2)
Kulnis kulnas	12,14 proc. (397)	85,94 proc. (2814)	1,8 proc. (59)	0,12 proc. (4)
sąsiuvinys vngt. sąsiuvinis	58,83 proc. (1926)	37,76 proc. (1236)	3,35 proc. (110)	0,06 proc. (2)
pėstysis vngt. pėsčiasis	82,74 proc. (2709)	13,4 proc. (439)	3,68 proc. (120)	0,18 proc. (6)
Kumštimi kumščiu	4,07 proc. (133)	95,17 proc. (3116)	0,7 proc. (23)	0,06 proc. (2)

Negalima teigti, kad straipsnyje gramatinis daiktavardžių įforminimas visiškai atspindi realią dabartinę vartoseną, jos tendencijas, nes buvo apklausta tik viena respondentų socia-linė grupė – vyresniųjų klasių mokiniai. Vis dėlto anketavimas apėmė beveik visus Lietuvos regionus, todėl gauti tyrimo duomenys leidžia išvelgti kai kuriuos lietuvių kalbos daikta-vardžių gramatinio įforminimo polinkius. Be to, kaip jau buvo minėta, tyrimo medžiaga

- (3) Tikimasi, kad atliktas realiosios kalbos vartosenos tyrimas leis pakoreguoti kodifikuotas ne tik daiktavardžių, bet apskritai įvairių kalbos dalių gramatinių formų konkurencijos normas – jos galėtų labiau atlipti kalbos vartotojų įpročius ir lūkesčius.
- (4) Skliausteliuose nurodomas respondentų skaičius.

pildyta pavyzdžiais iš interneto – manytina, kad tai irgi atspindi realiosios vartosenos polinkius.

DAIKTAVARDŽIŲ FORMŲ VARTOSENOS POLINKIAI

Tyrimo rezultatai leidžia skirti kelis daiktavardžių formų varijavimo polinkius, būdingus dabartinei vartosenai.

Pirmiausia, kaip rodo realiosios vartosenos tyrimas, vyrauja labai aiški tendencija – mišriojo linksniavimo (5) (*i* ir *priebalsinio* kamienų) daiktavardžiai perima vyriškojo, būtent (*i*) *a* kamieno, vienaskaitos įnagininko linksnio fleksiją:

akmenimi || akmeniu (plg. (*i*) *a* kamieno daiktavardžio formą *keliu*)
kumštimi || kumščiu

Taigi ilgoji mišriojo linksniavimo daiktavardžių vienaskaitos įnagininko linksnio fleksija dažniausiai (beveik 70 proc. visų respondentų – žr. 2 lentelę) dabartinėje vartosenoje keičiama trumpąja (*i*) *a* kamieno fleksija (6). Žinoma, realiojoje vartosenoje dar pasitaiko įnagininko formų su išlaikyta ilgąja fleksija. Pateikiama keletas pavyzdžių (7), kurie iliustruoja kalbamąjį daiktavardžių kamienų mišimo atvejį iš dabartinės vartosenos:

Dviguba apyrankė su lazurito akmenimi (|| *akmeniu*) ir *zomšo kutu* (G);

Iš smulkių karoliukų nertas kaklo papuošatas – kelių apvijų apyrankė su agato akmenimi (|| *akmeniu*) ir *lazeriu pjautomis poliesterio gėlėmis* (G);

2013-08-09 apie 23 val. namuose, esančiuose Liepų g., Netičkampio k., Marijampolės sav., galimai neblaivus pilietis A. V. sudavė smūgius kumštimi (|| *kumščiu*) *savo kartu gyvenantiems tėvams: motinai K. V., gim. 1952, bei tėvui J. V., gim. 1950, ir sukėlė jiems fizinį skausmą. A. V. sulaikytas ir uždarytas į Marijampolės AVPK areštinę* (G).

Atkreiptinas dėmesys, kad dabartinėje vartosenoje mišriojo linksniavimo daiktavardžiai vis dar yra linkę išlaikyti kilmininko fleksiją:

debesio || debesies
rudenio || rudens

Kaip rodo moksleivių anketos rezultatai, pagrindinį kodifikuotą normos variantą renkasi apie 76 proc. respondentų, ir tik kiek daugiau nei penktadalis (žr. 2 lentelę) jų kaip tinkamą vartoti variantą renkasi šalutines *debesio*, *rudenio* formas vietoje pagrindinių *debesies*, *rudens* formų. Greičiausiai toks mišriojo linksniavimo daiktavardžių vienaskaitos kilmininko fleksijos išlaikymas aiškintinas tuo, kad priebalsinio kamieno kilmininko forma skiriasi nuo visų kitų kamienų kilmininko formų. Vadinasi, šios fleksijos išlaikymas sietinas su ikoniškumo principu. Kaip rodo lietuvių kalbos daiktavardžių paradigmų produktyvumo tyrimai [plačiau žr. 7], dažniausiai varijuoja neikoniškos arba mažai ikoniškos fleksijos.

Dabartinėje vartosenoje pasitaiko (tiesa, retai) mišriojo linksniavimo daiktavardžių, perėmusių (*i*) *a* kamieno kilmininko galūnę. Pateikiama keletas pavyzdžių iš dabartinės vartosenos:

-
- (5) Šiame darbe remiamasi A. Girdenio ir A. Rosino sudaryta hierarchine daiktavardžių linksniavimo klasifikacija [plačiau žr. 2]. Apie daiktavardžių linksniavimo tipus pagal natūraliosios morfologijos teoriją žr. [20].
 - (6) Kadangi tyrimas sinchroninis, čia nekalbama apie diachroninius daiktavardžių kamienų mišimo pokyčius.
 - (7) Siekiant atspindėti realiąją dabartinę vartoseną, pavyzdžiai pateikiami nekeisti. Taisomi ir komentuojami tik analizuojami daiktavardžių formų varijavimo atvejai. Santrumpa G reiškia internete surinktus pavyzdžius, naudojantis įrankiu *Google*. Pavyzdžiai iš interneto ne senesni nei 2010 metų.

Iš didelio debesio (|| debesies) bus mažas lietus: siūlomos socialinio modelio pataisos NIEKO nekeičia (G);

Spalvingi bateliai rudenio (|| rudens) ūkanoms (G);

Netikėta paroda šaltą rudenio (|| rudens) metą. Jau nebe pirmą kartą salonas, kurio kasdienybė yra būti šviestuvų salonu, pavirsta salonu menui (G).

Kitas svarbus polinkis, išryškėjęs analizuojant gramatinį daiktavardžių įforminimą, – produktyvių fleksijų išgalėjimas sietinas su vyriškosios giminės kategorija:

kulnis (mot. g.) || kulnas (vyr. g.)

Kaip rodo mokinių anketos duomenys, šiuo atveju didžioji dalis (beveik 86 proc.) respondentų renkasi pagrindinį norminį variantą – vyriškosios giminės formą *kulnas* vietoje šalutinio varianto *kulnis*.

Lietuvių kalboje įprasta skirti dvi daiktavardžių gimines: vyriškąją ir moteriškąją. Paprastai klasifikacija pagal giminės kategoriją suvokiama kaip daiktavardžių skirstymas pagal biologines lytis, kitaip tariant, daiktavardžio giminė yra klasifikacinė morfologinė kategorija, pagrįsta vyriškosios ir moteriškosios giminės priešprieša [plg. 1, 62]. Tokia giminės kategorija laikytina motyvuota. Kadangi sąvoka *lytis* gali būti apibūdintos tik gyvos būtybės, akivaizdu, kad toks skirstymas tinkamas kalbant tik apie jas. Motyvuotą giminės kategoriją turintys daiktavardžiai dar vadinami natūraliosios giminės daiktavardžiais. Būtent tokią giminės kategorijos struktūrą įprasta laikyti prototipine [4, 102; 3, 590]. Priešpriešą natūraliosios giminės daiktavardžiams sudaro negyvi daiktai, reiškiniai, dalykai, nes jie lyties neturi. Vadinasi, ir jų giminė yra nemotyvuota [plačiau žr. 14, 161–163]. Tokių daiktavardžių lietuvių kalboje yra gana daug. Lietuvių kalboje vyriškosios giminės kategorija laikytina nežymėtuju opozicijos *vyriškoji – moteriškoji giminė* nariu. Nežymėtasis opozicijos narys kalboje visada dažnesnis. Veikiausiai su vyriškosios giminės kategorija reikėtų sieti ir produktyvių fleksijų išgalėjimą.

Pateikiama keletas pavyzdžių iš realiosios vartosenos, iliustruojančių analizuojamą daiktavardžių formų variavimą:

Vyro pasitikėjimas nugarmėjo į kulnis (|| kulnus), akimirksniu užgeso spindesys akyse (G);

Įvairaus pobūdžio kulnies (|| kulno) skausmus kenčiantys žmonės jų priežastimi dažniausiai laiko ataugėles arba kitaip vadinamus „pentinus“ (G);

Ištino, paraudo, skauda kulnis (|| kulnas). Ar kreiptis į medikus? (G).

Dar vienas polinkis, krintantis į akis, kai kalbame apie daiktavardžių morfologinį įforminimą, – neretai kalboje įvairuoja to paties kamieno fleksijų *-is* ir *-ys* vardininkų formos. Be to, skiriasi ir šių varijuojančių formų norminimo vertinamasis laipsnis [5, 54–55], palyginkime:

stabdis | stabdys (8)

krepšis || krepšys ir

sąsiuvinys vngt. – sąsiuvinis

Kaip matome, daiktavardžio formos *stabdis* ir *stabdys* laikytinos lygiaverčiais bendrinės kalbos normos variantais [plačiau žr. 5, 55], o formų *krepšis* ir *krepšys* norminamasis vertinimo laipsnis skiriasi – pagrindinis bendrinės kalbos normos variantas yra forma *krepšys*. Kaip rodo mokinių apklausos rezultatai, beveik 92 proc. respondentų (žr. 2 lentelę) rinkosi pagrindinį normos variantą. Bet ne visada kodifikacija sutampa su kalbos vartotojų pasirinkimu – vengtiną vartoti daiktavardžio formą *sąsiuvinys* vietoje pagrindinio normos varianto *sąsiuvinis* rinkosi 58,83 proc. respondentų, ir gerokai mažesnei respondentų daliai

(8) Plačiau apie „|“ vertinimo laipsnį žr. [5, 9].

(37,76 proc.) įteisintas normos variantas pasirodė įprastesnis, gražesnis. Pateikiama keletas pavyzdžių iš realiosios vartosenos, kai varijuoja fleksijos *-is* ir *-ys*:

Pratybų sąsiuvinys (– *sąsiuvinis*) *XII kl. + Filosofija* (G);

Poezijos bandymų sąsiuvinys (– *sąsiuvinis*) (G);

Sąsiuvinys (– *sąsiuvinis*) *48 lapų INTERDRUK, langeliais* (G).

Taigi įvairuojančių to paties kamieno fleksijų *-is* ir *-ys* vardininkų formų vertinamasis laipsnis skiriasi, ir tai, matyt, lėmė, kad vengtiną vartoti daiktavardžio formą *sąsiuvinys* vietoje pagrindinio normos varianto *sąsiuvinis* rinkosi didžioji dalis respondentų. Vertinant ir perleidžiant norminamuosius veikalus tokiais atvejais vertėtų atkreipti dėmesį į nuoseklų vertinimą – galbūt fleksijų *-is* ir *-ys* formos galėtų būti vertinamos ir laikomos lygiaverčiais normos variantais.

Šio tyrimo rezultatai rodo, kad normų kodifikacija nesutampa su realiosios vartosenos polinkiais ir tada, kai kalbame apie daiktavardžio formų *pėstysis* ir *pėsčiasis* vartoseną. Norminamasis kalbamojo daiktavardžio formų vertinimas yra toks [5, 54]:

pėstysis vngt. – *pėsčiasis*

Anketinės apklausos duomenys atskleidė, kad net 82,74 proc. respondentų renka si vengtiną vartoti (šalutinį) normos variantą *pėstysis* (žr. 2 lentelę), ir tik nedidelei daliai (13,4 proc.) respondentų įprastesnė ir gražesnė forma pasirodė pagrindinis normos variantas – forma *pėsčiasis*. Realiojoje vartosenoje pramaišiu vartojamos abi formos – tiek *pėsčiasis*, tiek ir *pėstysis*. Pateikiama keletas vartosenos pavyzdžių, iliustruojančių analizuojamą atvejį:

Pagal KET, pėstysis (– *pėsčiasis*) *pažeidė šias taisykles* <http://automokyklos.lt/ket/keliu-eismo-taisykles/pesciuj-pareigos> 48 (G);

Portalo „Kas vyksta Kaune“ skaitytojai pranešė, jog P. Lukšio gatvėje partrenktas pėstysis (– *pėsčiasis*) (G);

Netoli Kauno naktį mirtinai partrenktas ant kelio stovėjęs pėstysis (– *pėsčiasis*) (G).

Forma *pėsčiasis* yra sudaiktavardėjęs įvardžiutinis būdvardis, kaip ir, pavyzdžiui, *tuščiasis* (ne *tuštysis*) arba įvardžiutinis skaitvardis *trečiasis* (ne *tretysis*) [dar žr. 15, 15]. Kaip teigiama VLKK Konsultacijų banke [22], spėjama, kad formos įvairumą įstatymuose – *trečiasis asmuo* ir *tretysis asmuo* – lėmė dažniau vartojama daugiskaitos kamieno forma *trejieji asmenys*. Vis dėlto taisyklinga vienaskaitos vardininko forma – *trečiasis asmuo* (*tretysis* gali būti vartojama tik citatose). Visgi, turint galvoje, kad realiojoje vartosenoje pramaišiu vartojamos abi formos – ir pagrindinis normos variantas *pėsčiasis*, ir vengtiną vartoti forma *pėstysis*, be to, didžioji respondentų dalis rinkosi vartoti būtent vengtiną vartoti formą, ateiptyje, matyt, vertėtų galvoti, kad abu variantai galėtų būti lygiaverčiai normos variantai.

IŠVADOS

Lietuvių kalbos daiktavardžių morfologinio įforminimo tyrimo rezultatai rodo, kad tiriamosios kalbos dalies formų varijavimas būdingas ir dabartinei vartosenai. Atlikus tyrimą galima formuluoti tokias išvadas:

1. Mišriojo linksniavimo (*i* ir *priebalsinio* kamienų) daiktavardžiai neretai perima vyriškojo, būtent (*i*) *a* kamieno, linksniavimo daiktavardžių fleksijas, ypač tai pasakytina apie vienaskaitos įnagininko formas.

2. Atkreiptinas dėmesys, kad dabartinėje vartosenoje mišriojo linksniavimo daiktavardžiai vis dar yra linkę išlaikyti vienaskaitos kilmininko fleksiją. Šios fleksijos išlaikymas veikiausiai sietinas su ikoniškumo principu.

3. Daiktavardžių produktyvių fleksijų išgalėjimas sietinas su vyriškosios giminės kategorija – nežymėtoju opozicijos *vyriškoji – moteriškoji giminė* nariu.

4. Norminamieji kalbos leidiniai turėtų daugiau orientuotis į natūralius kalbos raidos ir realiosios vartosenos polinkius ir atliepti kalbos vartotojų įpročius ir lūkesčius.

Gauta 2017 09 01

Priimta 2017 12 28

Literatūra

- [1] *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Redaktorius V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2006. 743 p.
- [2] GIRDENIS, Aleksas; ROSINAS, Albertas. Lietuvių kalbos daiktavardžių linksniavimo tipų hierarchija ir pagrindinės jos kitimo tendencijos (bendrinės kalbos ir žemaičių tarmės duomenimis). *Baltistica* [interaktyvus], 1977, [t.] 13(2) [žiūrėta 2017 10 12]. Prieiga per internetą: www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/download/1133/1056.
- [3] GROSJEAN, François; DOMERGUES, Jean-Yves; CORNU, Etienne ir kt. The Gender – Marking Effect in Spoken Word Recognition. *Perception & Psychophysics* [interaktyvus], 1994, [Nr.] 56(5), 590–598 [žiūrėta 2017 10 30]. Prieiga per internetą: <https://link.springer.com/article/10.3758%2FBF0320695>.
- [4] HOLVOET, Axel; SEMĖNIENĖ, Loreta. Giminės kategorija. *Daiktavardinio junginio tyrimai*. 4. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006, p. 101–120.
- [5] *Kalbos patarimai. Gramatinės formos ir jų vartojimas*. Sudarė R. Miliūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009. 80 p.
- [6] KAZLAUSKAS, Jonas. *Rinktiniai raštai*. I: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Fotografuotinis leidinys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 2000. 414 p.
- [7] KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ, Laura. Daiktavardžių paradigmų produktyvumas: skolinių morfologinio įforminimo ir fleksijų varijavimo analizė. *Lietuvių kalba* [interaktyvus], 2010, [Nr.] 4 [žiūrėta 2017 09 05]. Prieiga per internetą: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/23>.
- [8] KAMANDULYTĖ, Laura. Lietuvių kalbos daiktavardžio fleksijų sistemos produktyvumas ir kaita (nuo bendrinės rašomosios kalbos formavimosi laikų). *Tekstai ir kontekstai: Transformacijų sklaida*. Vilnius: Vilniaus universiteto I-kl., 2007, p. 276–293.
- [9] KEINYS, Stasys. Gyvasis skolinių priderinimas ir teikybą. *Žmogus ir žodis* [interaktyvus], 2007, [Nr.] 1 [žiūrėta 2017 10 10]. Prieiga per internetą: <http://www.biblioteka.vpu.lt/zmogusirzodis/PDF/didaktinelingvistika/2007/kein70-74.pdf>.
- [10] MILIŪNAITĖ, Rita. *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009. 248 p.
- [11] MILIŪNAITĖ, Rita. Kodifikuotų normų kitimas: už ir prieš. *Kalbos kultūra* [interaktyvus], 2007, [Nr.] 80 [žiūrėta 2017 09 08]. Prieiga per internetą: <http://www.bendrinekalba.lt/?80>.
- [12] MILIŪNAITĖ, Rita. *Bendrinės kalbos norminimas ir vartojimas*. Gimtosios kalbos 2006 metų 12 numerio priedas. Redaktorių kolegija: A. Pupkis, A. Rosinas (vyr. redaktorius), R. Urniežiuė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų institutas, 2006.
- [13] MILIŪNAITĖ, Rita. Kodifikacijos ir vartosenos santykiai dabartinėje lietuvių kalboje. *Bendrinė kalba ir visuomenė*. Tarptautinė Jono Jablonskio konferencija: pranešimų tezės. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, p. 21–22.
- [14] PAULASKIENĖ, Aldona. *Lietuvių kalbos morfologija. Paskaitos lituanistams*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kl., 1994. 430 p.

- [15] PUPKIS, Aldonas. Pėsčiasis ar pėstysis? *Gimtoji kalba*, 1995, Nr. 10, p. 14–18.
- [16] RIMKUTĖ, Erika; RAIŽYTĖ, Jūratė. Morfolginis skolinių adaptavimas lietuvių kalboje. *Lietuvių kalba* [interaktyvus], 2010, [Nr.] 4 [žiūrėta 2017 09 20]. Prieiga per internetą: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/23>.
- [17] RINKAUSKIENĖ, Regina. Daiktavardžių kamienų kaitos tendencijos XIX a. raštuose rytų aukštaičių patarme. *Acta Linguistica Lithuanica* [interaktyvus], 2015, [t.] LXXIII [žiūrėta 2017 11 02]. Prieiga per internetą: <http://lki.lt/acta-linguistica-lithuanica-73>.
- [18] RINKAUSKIENĖ, Regina. Moteriškojo linksniavimo daiktavardžių kamienų mišimas uteniškių tarmėje. *Baltistica*, 2004, 39(1), p. 61–69.
- [19] SAVICKIENĖ, Irena. Linksnių vartojimo dažnumas ir daiktavardžio reikšmė. *Acta Linguistica Lithuanica* [interaktyvus], 2005, [t.] LII [žiūrėta 2017 09 05]. Prieiga per internetą: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-001:J.04~2005~1367157109913/DS.002.0.01.ARTIC>.
- [20] SAVICKIENĖ, Irena; KAZLAUSKIENĖ, Asta; KAMANDULYTĖ, Laura. Naujas požiūris į lietuvių kalbos daiktavardžio linksniavimo tipus pagal natūraliosios morfologijos teoriją. *Acta Linguistica Lithuanica* [interaktyvus], 2004, [t.] L [žiūrėta 2017 09 10]. Prieiga per internetą: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2004~1367160238044/DS.002.0.01.ARTIC>.
- [21] VAICEKAUSKIENĖ, Loretą; DABAŠINSKIENĖ, Ineta; KAMANDULYTĖ-ERFELDIENĖ, Laura. Naujųjų skolinių kaitybinio ir darybinio adaptavimo modelių produktyvumas. *Taikomoji kalbotyra* [interaktyvus], 2014, [Nr.] 3 [žiūrėta 2017 09 16]. Prieiga per internetą: <https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/24>.
- [22] *Valstybinė lietuvių kalbos komisija: konsultacijos* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2017 11 02]. Prieiga per internetą: <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/2203-pesciasis-treciasis-pestysis-tretysis>.
- [23] ZINKEVIČIUS, Zigmąs. *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994. 192 p.

Priedas. Varijuojančių žodžių formų anketa

Pažymėkite tuos sakinius, kurie Jums labiausiai patinka ir gražiausiai skamba. Jeigu negalite apsispręsti, kuris Jums gražiausias, žymėkite abu.

1.	☐	Penki filmai jaukiam rudenio vakarui.
	☐	Penki filmai jaukiam rudens vakarui.
2.	☐	Žiedas su natūraliu akmenimi daug kainuoja.
	☐	Žiedas su natūraliu akmeniu daug kainuoja.
3.	☐	Mūsų mokykloje šitas atvejis plačiai nuskambėjo.
	☐	Mūsų mokykloje šitas atvejas plačiai nuskambėjo.
4.	☐	Iš didelio debesio mažas lietus.
	☐	Iš didelio debesies mažas lietus.
5.	☐	Graži tradicija gegužį su klase vykti prie jūros.
	☐	Graži tradicija gegužę su klase vykti prie jūros.
6.	☐	Tik blaivas vairuotojas gali sėsti prie vairo.

	☐	Tik blaivus vairuotojas gali sėsti prie vairo.
7.	☐	Kelioninis krepšis padėtas į spintą.
	☐	Kelioninis krepšys padėtas į spintą.
8.	☐	Jeį batai trina kulnis, toli nenuėisi.
	☐	Jeį batai trina kulnus, toli nenuėisi.
9.	☐	Pratybų sąsiuvinys XII klasei.
	☐	Pratybų sąsiuvinis XII klasei.
10.	☐	Pėstysis pažeidė kelių eismo taisykles.
	☐	Pėsčiasis pažeidė kelių eismo taisykles.
11.	☐	Ji trinktelėjo kumštimi į stalą.
	☐	Ji trinktelėjo kumščiu į stalą.
12.	☐	Romanas labai ilgas ir sunkiai skaitosi.
	☐	Romanas labai ilgas ir sunkiai skaitomas.
13.	☐	Jos suknelė buvo akinančiai balta.
	☐	Jos suknelė buvo akinamai balta.
14.	☐	Mergaitės grįžo juokdamosi.
	☐	Mergaitės grįžo juokdamosios.
15.	☐	Už sienos buvo girdėti balsai.
	☐	Už sienos girdėjosi balsai.
16.	☐	Mokymosi rezultatus matysime po kelerių metų.
	☐	Mokymosi rezultatus matysime po kelių metų.
17.	☐	Kairia ausimi negirdėjau.
	☐	Kairiąja ausimi negirdėjau.
18.	☐	Jis avėjo gerais batais.
	☐	Jis avėjo geraisiais batais.
19.	☐	Spalio 5-oji – Mokytojo diena.
	☐	Spalio 5-oji – Mokytojų diena.
20.	☐	Man patinka liepos žiedų arbata.
	☐	Man patinka liepų žiedų arbata.
21.	☐	Turime pasirengti trims varžyboms.
	☐	Turime pasirengti trejoms varžyboms.
22.	☐	Riedlentės tampa vis labiau populiarios.
	☐	Riedlentės tampa vis populiarsnės.
23.	☐	Į mokyklą pavėžėjo draugo tėvas.
	☐	Į mokyklą pavėžėjo draugo tėvas.
24.	☐	Koks tavo mėgiamiausias filmas?

	☐	Koks tavo mėgstamiausias filmas?
25.	☐	Daug kalbant dažnai džiūsta lūpos.
	☐	Daug kalbant dažnai džiūna lūpos.
26.	☐	Reikės mokytis dirbti kompiuteriu.
	☐	Reikės mokintis dirbti kompiuteriu.
27.	☐	Draugams išdalinau visus saldinius.
	☐	Draugams išdalijau visus saldinius.
28.	☐	Šis esė man pasirodė labai įdomus.
	☐	Ši esė man pasirodė labai įdomi.
29.	☐	Ar šios bulvės gerai iškepę?
	☐	Ar šios bulvės gerai iškepusios?
30.	☐	Mokyklos fojė baigtas remontuoti.
	☐	Mokyklos fojė baigta remontuoti.

SONATA VAIČIAKAUSKIENĖ

Morphological Realization of Nouns: Trends in Actual Usage

Summary

The article analyzes morphological realization of Lithuanian nouns. This synchronic work aims to analyze the variation of Lithuanian noun forms and, most importantly, to compare the trends in the usage of forms with codified general language norms. Based on results obtained using a survey questionnaire method, the productivity of noun flexions is studied. The survey is grounded on comparative and analytical-descriptive methods. Quantitative analysis was also carried out to assess the trends. The results of the morphological realization survey on Lithuanian nouns show that the variation of the forms of the analysed part of speech is also typical of contemporary usage. The study revealed that the nouns of mixed declension (*i* and *consonant* stem) frequently adopt masculine declension noun flexions, namely, the (*i*) *a* stem, which is particularly typical of singular ablative forms. Attention should be paid to the fact that nouns of mixed declension still tend to preserve singular genitive flexion in contemporary usage. Preservation of this flexion is likely to be related to the principle of iconicity. It is important to state that the consolidation of productive flexions of nouns is related to the category of the masculine gender – the unmarked member of the masculine:feminine opposition. To sum up, it may be concluded that normative language publications should be more oriented to the development of natural language and the trends in real usage, and reflect the habits and expectations of the language users.

Keywords: noun, morphological realization, flexion, productivity